

ВСТАВЛЕНІ КОМПОНЕНТИ ЯК ЗАСІБ ТЕКСТОТВОРЕННЯ ТА СТИЛІСТИЧНОГО МАРКУВАННЯ В РОМАНІ М. ГРИМИЧ «ВУГЛЕДАР – 2099»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 811.161.2'38:811.161.2'42:821.161.2(092)Гримич DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).137-148](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).137-148)

Галас А. Вставлені компоненти як засіб текстотворення та стилістичного маркування в романі М. Гримич «Вугледар – 2099»; кількість бібліографічних джерел – 19; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано особливості структурно-синтаксичної організації та функційно-естетичне навантаження вставлених компонентів у романі Марини Гримич «Вугледар – 2099». Досліджено 150 відібраних із роману речень зі вставленими компонентами в їх складі. Акцентовано увагу на функціях вставлених компонентів як засобів ускладнення структури речення та експресивізації синтаксичної структури художнього тексту. За структурно-синтаксичними параметрами вставлені компоненти класифіковано на однослівні, неоднослівні (сполучення слів, із структурою словосполучення) та реченнєві структури. Проаналізовано всі структурно-семантичні репрезентації вставлених компонентів і виявлено частотність їх використання в синтаксичному просторі роману. Найвищий рівень синтаксичного розгортання в романі «Вугледар – 2099» демонструють вставлені компоненти із структурою речення. Це прості речення з різним типом граматичної основи, які репрезентують широку палітру значень. Найбільше у позиції вставлених компонентів виявлено двоскладних речень. Описано структурні і семантико-функційні особливості вставлених компонентів із структурою двоскладного повного, двоскладного неповного речення і різних типів односкладних речень. З-поміж вставлених компонентів із структурою складного речення найбільшу кількість становлять складнопідрядні структури. Указано на використання в межах одного висловлювання кількох вставлених реченнєвих структур з однотипним і з різнотипним структурно-синтаксичним оформленням як особливість структурно-граматичної репрезентації вставлених компонентів. Прокоментовано особливості розміщення вставлених компонентів в основному висловлюванні. Виявлено значення і функції вставлених компонентів із різним структурним оформленням (додакове повідомлення, пояснення, уточнення, конкретизація, побіжні зауваги, доповнення, спричинені обставинами мовлення, іронічна оцінка тощо). Зроблено висновок про роль вставлених компонентів у структурному, семантичному та емоційному урізноманітненні мовного простору аналізованого твору.

Ключові слова: вставлені компоненти, художній текст, експресивний синтаксис, Марина Гримич, роман «Вугледар – 2099».

Формулювання проблеми. В українському синтаксисі є вагомі здобутки в дослідженні одиниць, які традиційно зараховують до конструкцій експресивного синтаксису. До них належать і вставлені компоненти, особливі засоби ускладнення структури речення, які виступають експресивними елементами стилістичної структури художнього тексту. Як емоційно наповнений стилістичний засіб, прийом текстотворення вони використовуються для вираження побіжних відомостей, зауважень, уточнень, доповнень, пояснень, коментарів до основного висловлювання. Традиційно в сучасній науковій літературі вставлені компоненти поділяють на дві групи: 1) зі значенням пояснення, коментаря, уточнення, доповнення до логічного змісту речення, підкреслення фрагменту висловлювання; 2) побіжні зауваження, асоціативні висловлення, оцінки, вияв ставлення до явищ, експресії [Кононенко 2004, с. 89].

Вивченню функційного навантаження вставлених одиниць у різних стилях (науковому, публіцистичному, художньому) української мови присвячено чимало спеціальних мовознавчих розвідок. Відзначимо праці, у яких предметом аналізу є вставлені одиниці в художній мові П. Загребельного, Ю. Андруховича, О. Гавроша, В. Амеліної, М. Павленко, інших авторів [Турчак 2024; Голуб 2023; Гримашевич 2025].

У сучасному літературному процесі своєрідним письменницьким стилем вирізняється проза Марини Гримич. Слід відзначити, що мовні особливості (ономастикон, фраземіка, синтаксичні особливості) окремих романів авторки вже були предметом наукових статей, однак поза увагою дослідників залишається чимало мовних рис індивідуального стилю М. Гримич. Однією з визначальних синтаксичних ознак художнього тексту письменниці є широке використання вставлених компонентів. Структурно-синтаксичні і функційні особливості вставлених компонентів у художній мові М. Гримич ще не були предметом системного мовознавчого аналізу, що й визначило актуальність нашої розвідки.

Своїм синтаксичним оформленням нашу увагу привернув роман «Вугледар – 2099», який репрезентує жанр сатиричної антиутопії. Після виходу твору в 2021 р. дослідники зазначали, що роман «Вугледар – 2099», один із найновіших у переліку сучасних українських антиутопій, залишився практично непоміченим для літературознавців [Герасименко 2022, с. 207]. Між тим роман М. Гримич, на думку Н. Герасименко, потребує ретельного і комплексних наукових студій, передовсім тому, що проблеми, порушені авторкою в романі – це карикатурно загострені факти й події нашої реальності, процеси її суспільно-політичного й духовного

життя, загрозливих ідей та уявлень, що неминуче обернуться навіть не травматичним досвідом, а суспільною катастрофою для сучасного соціуму [Герасименко 2022, с. 207].

У романі описано маленьке шахтарське містечко Вугледар на Донеччині, яке перетворилося на надсучасний високотехнологічний інтелектуальний центр, зразок ідеального суспільства майбутнього – міську агломерацію Українських Об'єднаних Лібергатів. Як дізнаємося з інтерв'ю письменниці (25.10.2023, сайт «Зміст»), це було місто її друзів та подорожей. Під час повномасштабної війни Вугледар став однією з найгарячіших точок протистояння ворогові. Події у творі датовані кінцем ХХІ ст., однак порушені питання майбутнього національної політики, освіти, духовності, історичної пам'яті, екології та етичних меж прогресу мають надчасовий вимір. У властивій для М. Гримич іронічній манері в романі зображено й другу локацію, де розгортаються події, – Піски Удайські, село в Полтавській області. Герої роману, як України майбутнього, так і Пісків Удайських, демонструють добре впізнавані ментальні риси українців, що відображено в синтаксичній картині твору.

Аналіз досліджень. Вставлені компоненти визначаються в сучасній науково-навчальній і довідковій літературі передусім як включені в певну реченнєву (текстову) структуру мовні одиниці, що передають (містять, виражають) додаткові, побіжні повідомлення, перериваючи основне висловлення за допомогою інтонації вставленості [Кононенко 2004, с. 89; Шульжук 2004, с. 169; Дудик 2010, с. 232]. Предметом мовознавчих досліджень є критерії розмежування вставних і вставлених компонентів, особливості структурної організації, позиція в реченні, зв'язок з основним реченням, семантика, інтонування і пунктуаційне оформлення вставлених компонентів, а також комунікативний, текстовий і стилістичний потенціал цих одиниць. Попри тривалу історію вивчення, теоретичні засади дослідження вставлених компонентів в українському мовознавстві досі не мають єдиного трактування. Дискусійними залишаються питання уніфікації термінології, виокремлення чітких класифікаційних типів, а також визначення функціонального потенціалу вставлених одиниць як засобів вираження авторської інтенції [Колоїз 2018; Новікова 2019; Турчак 2011; 2024]. Далеко невичерпний наведений перелік термінів на позначення вставлених компонентів – *вставлені одиниці (слова, словосполучення і речення)* (Б. Кулик), *вставлені одиниці (слова, сполучення слів і речення)*, *вставлені речення і вставлені поширювачі речення* (І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська), *вставлені слова, словосполучення і речення* [В. Кононенко], *вставлені компоненти (слова, словосполучення, речення)* (К. Шульжук), *вставлені конструкції, одиниці, компоненти* (А. Мойсієнко), *вставлені слова, сполучення слів і речення (вставлені мовні одиниці, вставлені частини, вставлені компоненти)* (П. Дудик), *вставлені конструкції, елементи* (А. Загнітко), *вставлені конструкції* (Г. Гримашевич, Л. Ост-

ровська, С. Шабат-Савка, А. Кіщенко), *вставлені компоненти* (Ж. Колоїз), *парентеза, парентетичні (вставлені) конструкції* (Г. Губарева, В. Калашник, О. Турчак), *вставлені конструкції, парентези, парантетичні унесення, вставлені (парентетичні) інтерполяції* (Р. Козак) – демонструє термінологічну неусталеність і різні концептуальні підходи дослідників до трактування поняття. Крім того, автори праці «Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання» переконували в необхідності запровадження ще третього поняття – *вставлений текст* [Слинько 1994, с. 397]. Особливості функціонування вставлених компонентів як стилетвірних засобів у художніх текстах українських авторів досліджували О. Галайбіда, В. Голуб, Г. Гримашевич, Г. Губарева, В. Калашник, О. Діденко, Г. Березовська, А. Кіщенко, О. Новікова, Ю. Пацаранюк, О. Семотюк, О. Турчак, С. Шабат-Савка. Дослідники відзначають визнані властивості вставлених компонентів у художньому просторі, що слугують «інструментом реалізації суб'єктивно-авторської моделі розповіді» [Колоїз 2018, с. 47]; «є виразними маркерами суб'єктивно-модальних інтенцій» [Шабат-Савка 2016, с. 247]; «дають змогу утворити різні семантичні рівні сучасного художнього тексту та посилити його варіативність у сприйнятті читачами» [Кіщенко 2021, с. 40].

Метою статті є опис особливостей структурно-синтаксичної організації та функційно-естетичного навантаження вставлених компонентів у романі М. Гримич «Вугледар – 2099».

Матеріал дослідження становить корпус із 150 відібраних методом суцільного виписування із роману М. Гримич «Вугледар – 2099» реченнєвих структур із вставленими компонентами в їх складі.

Методи та методика дослідження. У роботі застосовано метод суцільного добору матеріалу для дослідження, описовий метод для аналізу структурних, семантичних функцій вставлених компонентів, метод класифікації, контекстуально-інтерпретаційний та функційно-стилістичний аналіз.

Виклад основного матеріалу. За структурно-синтаксичними параметрами вставлені компоненти в тексті роману класифіковано на однослівні, неоднослівні (сполучення слів, із структурою словосполучення) та реченнєві.

Однослівні та неоднослівні (повнозначні слова у поєднанні зі службовими) вставлені компоненти за семантико-функціональними ознаками постають як оцінно-експресивні маркери. Виражені іменниками, прикметниками, вигуками або прислівниковими сполуками, з пунктуаційним позначенням емоційності, вони слугують для уточнення повідомленого, іронічної оцінки чи експресивного акцентування: *Ще місяць тому він умер би за сміху: послання, написане вручну (хендмейд!), та ще й таким незграбним почерком, та ще й на папері (нечувана марнотратність!)* [Гримич 2021, с. 17]; *Ця думка настільки зігріла і збадьорила його, що далі він уже цілковито в іншому – піднесеному – настрої сприймав свою віртуальну прогулянку* [Гримич 2021, с. 143]; *Роль, яку йому запропонува-*

ли – **чурки, нацмена**, – була не дуже, а точніше, зовсім не крута [Гримич 2021, с. 143]. Однослівні вставлені одиниці мають при собі підсилювальні, обмежувально-видільні частки: *Спершу він поводився грайливо, потім надокучливо, потім вередливо, потім нахабно, а ще потім – **і поготів!** – агресивно. Врешті-решт штучний інтелект визнав свою поразку [...] [Гримич 2021, с. 43]; *Пости, перепости, лайки, коменти – **і вуаля!** – ти тільки сиди й копійцями [...] [Гримич 2021, с. 10]. Ти не повіриши, Жоржик, я докотилася до того, що знову – **вже вкотре** – руйную те, що створила власними руками! [Гримич 2021, с. 69]; *Маршрутка летить низенько, майже зачіпаючи крилом хмарочоси, а часом і – **оце круто!** – поміж ними [Гримич 2021, с. 60]; *Дивитися у майбутнє замість проливати сльози над минулим або – **ще гірше** – маніпулювати історичними фактами [Гримич 2021, с. 75]; *Леоніда Львівна (**та й не тільки вона**) здогадувалася, про що піде мова: один із безсмертних ось уже півроку безрезультатно добивався дозволу на евтаназію [Гримич 2021, с. 92].*****

Доволі поширеними в романі виявилися вставлені одиниці, приєднані до основного висловлювання за допомогою пояснювально-ототожнювального сполучника *тобто*. Функційне навантаження таких вставлень полягає в уточненні власної назви або ідентифікації героя: *Трапляється інцидент – інформація потрапляє до офіцера безпеки (**тобто до Кларисси**) – він надсилає повідомлення президентці Університету та виконавчому директорові одночасно [...] [Гримич 2021, с. 21–22]; *Історію із залізницею, на якій буцімто він працював, Кларисса взяв із закритого файлу «ЛЛ» (**тобто Леоніда Львівна**) з позначкою «ОК» (обмеженого користування) закритого архіву ейч-ару Вугледару [...] [Гримич 2021, с. 180]; *Видно було без збільшувального скла, що, навіть якби Віталюка (**тобто преподобний Артемій**)) захотів це зупинити, йому б нічого не вдалося: його просто ніхто не почув би [...] [Гримич 2021, с. 80]; *Дамочка в тигрячих лосинах і леопардовій синтетичній блузі вмить перетворилася з великої неповороткої ведмедиці на тих, чиє бойове забарвлення вона на собі носила (**тобто водночас на тигрицю і леопардицю**), кинулася на дзеркальну стійку рецепції, проїхала по ній на пузі й зловила пляшку віскі в 10 сантиметрах від підлоги [Гримич 2021, с. 104]. Вставлені компоненти розкривають значення слів в основному висловлюванні, наприклад, професійний жаргонізм: *То була маленька станція, де вантажили чашки (**тобто чаши для чавуну чи для шлаку**), дрібнички, негабарити [Гримич 2021, с. 182]; термін зі сфери документообігу: *Історію із залізницею, на якій буцімто він працював, Кларисса взяв із закритого файлу «ЛЛ» (**тобто Леоніда Львівна**) з позначкою «ОК» (обмеженого користування) закритого архіву ейч-ару Вугледару [...] [Гримич 2021, с. 180]. З уточнювально-пояснювальною метою використано вставлені словосполучення із прислівником *також*, що вказує на зв'язок з уже сказаним: *Раз на рік, на свято Вугледару, сюди запросто заходить казацька чайка*******

(також історична реконструкція), а в плавнях й очеретах Кашилагачу може схватитися цілий флот козацьких байдаків [Гримич 2021, с. 64].

Вставлені неоднослівні компоненти із структурою простого або ускладненого словосполучення в досліджуваному матеріалі позначені модально-експресивним забарвленням. Оформлені за допомогою вигуків, часток, вставлені словосполучення передають іронічне ставлення автора (чи персонажа) до описаного в романі укладу життя міської агломерації Українських Об'єднаних Лібертатів, у якому збереглися застарілі для суспільства майбутнього архаїчні побутові звички: *Замість того, щоб бути як усі: користуватися *share-сервісом*, довірити свій побут спеціально навченим людям і роботам та не парити собі голову ремонтами, прибиранням, сортуванням сміття, оплатою комунальних послуг, економією води й електрики, – він (**чисто тобі динозавр!**) вкладає власні кошти у власний дім і займається хатніми справами самостійно [Гримич 2021, с. 5]; *І збирають його не роботи, як усе інше на вугледарських сільгоспугіддях, а люди (**так-так, люди!**) вручну (**так-так, вручну!**) [Гримич 2021, с. 7–8]. Іронічній тональності сприяє й частка *причому*, якою приєднується вставлене словосполучення: *Це зубоскальство не пасує офіцерові безпеки, тим більше начальникові Департаменту безпеки Університету та Науково-технічного центру, одного з трьох найкращих (**причому за різними рейтинговими системами**) у світі [Гримич 2021, с. 178]. Модальне значення категоричного твердження містить вставлене словосполучення стандартизованої структури: *Потім треба кричати якомога сильніше: «Видуби! Видуби! Видуби!» – і якщо він «видубить» (**а це безсумнівний факт**), значить, він бог [Гримич 2021, с. 79].****

Високим рівнем уживаності позначені вставлені компоненти, які деталізують, уточнюють хронологічні виміри висловлюваного в основній частині речення: *У XXII столітті (**хай навіть за рік до нього**) поняття «займатися своїм домом» означало безкінечно возитися зі своїми приватними хатніми роботами [Гримич 2021, с. 5]; *За своє довге життя вона кілька разів намагалась опинитися на пенсії, й лише один раз – **років із тридцять тому** – їй це вдалося [Гримич 2021, с. 42]; *Натомість (**приблизно через десять хвилин після маневрування серед очерету**) човен уперся кормою у щось сире, твердуюче, брудно-біле, здоровенне й рифлене [Гримич 2021, с. 87]; *Льонька виходила на платформу – **чи то в сніг, чи в дощ, чи в спеку**, – прибував поїзд, і вона списувала вагони, що професійною мовою означало: переписувала їхні номери, а потім звіряла з документами [Гримич 2021, с. 182]. Вставлені компоненти із значенням уточнення часових меж дії конкретизують часові маркери (*нарешті, у цю хвилину, за два дні*), уповільнюючи водночас динаміку розповіді: *Нарешті – **після кількох-хвилинного шкварчання й мортання** – на екрані з'явилася картинка з банями Михайлівського собору на задньому плані [Гримич 2021, с. 151]; *І в цю хвилину – **після кількесекундного шарудіння** – ка-******

нал знову змінився [Гримич 2021, с. 152]; – *Що правда, то правда, погодилась та, але в її голосі – чи не вперше за два дні!* – зазвучали песимістичні нотки [Гримич 2021, с. 268]. Локативне уточнення художнього ландшафту відтворюють вставлені компоненти із структурою поширених словосполучень: *Коли тим [міксгендерам] виповнилося по тринадцять, стало зрозуміло, що всі вони – в різних кутках світу* – однаково виявляють потяг до теоретичних знань [Гримич 2021, с. 38]; *Обабіч – у кущах та зелених нішах* – стояли скульптури у псевдороденівському стилі [...] [Гримич 2021, с. 64]; *На своїх займках (тобто нічийних землях, захоплених для ведення сільського господарства) Ангели вирощували те, що може родити полтавська земля, а родити на цих чорноземах вона може все* [Гримич 2021, с. 188]. Уточнювально-конкретизувальну атрибутивну функцію виконують вставлені словосполучки з розділовими сполучниками: *Пости, перепости, лайки, коменти – і вуаля!* – ти тільки сиди й копійейсти; й усі травми користувачів (*реальні, уявні чи сконструйовані*), комплекси, замилування собою, політичні переконання, їхнє свідоме та несвідоме – як на долоні! [Гримич 2021, с. 10]; *На другому десятку років їхні зустрічі – реальні чи віртуальні* – не те щоб порідшали, але проходили без особливого ентузіазму [...] [Гримич 2021, с. 90–91]; *І от коли їй уже стало нестерпно від відчуття – реального чи уявного, – що це все, дихати нема чим, на неї війнуло не те щоб свіжим, але все-таки повітрям* [Гримич 2021, с. 260]. Цю групу доповнюють вставлені словосполучення з єднальними, протиставними і градаційними сполучниками: [...] *а люди (насамперед кияни) захотіли реального адреналіну, тому знову почали виходити зі своїх закамарків – і житлових, і віртуальних* – на світ божий, на вулиці, збиратися на площі *Незалежності та на Хрещатику...* [Гримич 2021, с. 175]; *Щоб зробитися невидимою, людині треба було вбиратися в спеціальний – дуже громіздкий і незручний – костюм, виготовлений з цих самих метаматеріалів* [Гримич 2021, с. 44]; *І це моїм батькам (реальним, до речі, а не пробірковим) після дезинфекції моїх рідних територій від війни випала почесна місія будувати Університет «Вугледар», а мені – вчитися в експериментальних школах майбутнього* [Гримич 2021, с. 27]; *А з іншого боку, управління великими людськими масами, а також піклування про їхнє здоров'я – як фізичне, так і інтелектуальне та психічне* – справа вкрай нелегка й відповідальна [Гримич 2021, с. 59]. Функцію атрибутивної конкретизації, докладного пояснення виконує однорідний ряд вставлених слів і словосполучень: *Побутова культура – з кохаузингом, шеринговим сервісом і щедрим стабільним щомісячним утриманням* – є, за всіма показниками, однією з найвищих у світі [Гримич 2021, с. 31] або сполучення іменника з відокремленим означенням: *Це ми – покоління, народжене у 2060-х, – вирости в тепличних умовах і дозволяємо собі розслаблятися в найбільш недоречний момент* [Гримич 2021, с. 21]. В обстеженому матеріалі виявлено вставлене сло-

восполучення, що позначає конкретизацію слова в основному реченні, з авторською вказівкою – уточнення: *Саме тому, коли якась пісенька з позаминулого століття увірвалася в приватний (уточнення: типу приватний) простір, автоматично записувалася в плейлист улюблених мелодій [...]* [Гримич 2021, с. 10]. Вставлення уточнювального типу, приєднані прислівниками, також мають іронічний підтекст: *Після громадянської філологічної війни прибічників та противників фемінітивів, що тривала кілька десятиліть, після завершення побойці на тему сексизму (спершу жіночого, потім чоловічого), після довгого періоду мирних переговорів поміж різноманітними громадськими організаціями, які витворилися навколо гендеру, й об'єднання їх під парасольковою організацією NEUTRAL – у суспільстві став модним середній світ* [Гримич 2021, с. 5]; *За онлайнною активністю можна було визначити, наскільки ти заможний, скільки, як і що ти їси [...], що ти любиш, а чого терпіти не можеш, чи є в тебе хобі, де й коли встаєш уранці, де й коли (а часом – і з ким) лягаєш, чи страждаєш від безсоння, чи відчуваєш страх перед темнотою/висотою/закритим простором і чи боїшся гуляти на самоті* [Гримич 2021, с. 10]; *Тоді як у прогресивних агломераціях, як-от Вугледар, Гренландія, Слюнаиф, він же Жовтий Ніж, давно вже ідеалом є середній рід, у допотопній консервативній Європі все ще, у допотопній консервативній Європі все ще надають джентльменську (а насправді – сексистську) перевагу жінці* [Гримич 2021, с. 56]. Авторка часто вдається до вставлених компонентів із структурою словосполучення, приєднаних прийменниками включно з, на кшталт для приєднання пояснювальних компонентів або конкретизації понять: *Адже в його функції як «замполіта» входило стежити за тим, щоб ніякої історії, ніякої політики, ніяких релігійних штучок, ніякого насильства (включно з мовним та естетичним) в Університеті не було* [Гримич 2021, с. 14]; *Його завдання – тильнувати, щоб кожен з культур – чи то традиційних (на кшталт гарріоттерства), чи новітніх (як-от «Біла королева», що нині епідемією охопила Київ) – не переростав у релігію...* [Гримич 2021, с. 14]. З метою конкретизації кола осіб використані вставлені компоненти з прислівниками *насамперед, передусім*, прийменниками *від – до*: *Тож поступово революції у віртуальному просторі стали немодними й неактуальними, а люди (насамперед кияни) захотіли реального адреналіну, тому знову почали виходити зі своїх закамарків – і житлових, і віртуальних – на світ божий [...]* [Гримич 2021, с. 175]; *Кларисса віддихувався, сидячи на бічному кріслі, і проклинав усе на світі – й передусім себе – за те, що погодився на цю аферу* [Гримич 2021, с. 229]; *Вже п'ятдесят років на безмежних просторах Українського Лібертату Вугледар будується на принципах кохаузингу – сучасного функціонального життєла, в яке автоматично включено всі можливі види послуг (від няньки до прибиральника, від садівника до кухаря), що їх людина одержує, не виходячи з дому* [Гримич 2021, с. 26]. Значення емоційної оцін-

ки висловлюваного містить вставлена одиниця, за структурою і семантикою близька до вставних одиниць: *Підступна Анжеліка провела друзів повз цю ідилічну українську красу, натомість – на їхнє розчарування – повернула у прокопаній у глинищі вузький тунельчик [...] [Гримич 2021, с. 145]. Для уточнення офіційної посади, соціального статусу героїв вводяться вставлені прикладкові конструкції: *Леоніда Львівна – президентка Університету «Вугледар» і за сумісництвом депутатка Верховної ради Українських Об'єднаних Ліберталів від Вугледарського округу – бурчала на Абдуллу Абу Касима Ібн Смарагда – начальника Сільськогосподарського та споживацько-харчового департаменту: мовляв, чому б не поставити роботів на збір чебрецю? [Гримич 2021, с. 8]; Леоніда Львівна – тоді ще Льонька – була в курсі всіх новин в усіх цехах: хто чого потребує [...] [Гримич 2021, с. 181]; Тут підвелася дівчинка – та сама, симпатиченька, з косичками і з веснянками на носіку – і заспівала [...] [Гримич 2021, с. 198]. Експресивно-іронічне забарвлення має вставлене словосполучення із значенням додаткового повідомлення: *За п'ятнадцять хвилин вона – з макіяжем а-ля Анжеліка, зі свіжим лаком на нігтях й у фіолетовому халаті з оранжевими жар-птицями – була готова вітати автобус, набитий комсомольцями та їхньою охороною [Гримич 2021, с. 191].***

Найвищий рівень синтаксичного розгортання в романі «Вугледар – 2099» демонструють вставлені компоненти із структурою речення. Це прості речення з різним типом граматичної основи, які репрезентують широку палітру значень. Так, у межах двоскладних речень виокремлюємо такі значення: сатиричне маркування радянського минулого (побіжне зауваження): *І лише в середині 1970-х, коли зводили міст через Сіверський Донець – а це було за часів правління Бровастого, – бульдозери згорнули всі надгробки й на них поставили той місток [Гримич 2021, с. 84]; Колись, коли ще не було мосту через річку, а в монастирі розташовувався грязьовий курорт (це була епоха чи то Раннього, чи то Пізнього Бровастого), сюди добиралися не знизу, а згори [Гримич 2021, с. 84]; хронологічний коментар історії українських майданів: *Звідтоді вони пройшли власну еволюцію – від студентських протестних рухів (першою була Революція на граніті) до революції диванних і фейсбучних [Гримич 2021, с. 75]; деталізація об'єктів, обставин подій: *Леоніда Львівна не розгубилася й дала розпорядження ВОВІ-3 (тоді ще в неї було третє покоління ВОВІ) забрати постамент з ногою і відірвану руку постнеоязичницького бога до себе у масток [Гримич 2021, с. 83]; уточнення, доповнення до повідомлюваного в реченні: *Леоніда Львівна вже трохи була заспокоїлася після святогірського артемівського стресу, працюючи дні й ночі у своєму мастку (тоді це був звичайний дачний будиночок на березі Сіверського Дінця) [Гримич 2021, с. 86]; конкретизація, принагідні зауваження до предмета й обставин мовлення: *Найнетерплячіші, – а це виявилися охоронці Зорестріла, – вже сиділи за сто-*****

*лом в очікуванні свого шефа та сніданку [Гримич 2021, с. 236]; В цей самий час почне гелем наповнюватися повітряна куля – а вона у мене у вигляді парашута – і понесе людину вгору [Гримич 2021, с. 268]; Вийшло по-смішному: під однією стінкою сиділа вона, ліворуч від неї соніла Леоніда Львівна, далі – Анжеліка (вони удвох якраз і звіряли свої родимі плями на зап'ястку лівої руки), а навпроти вилаштувалася чоловіча компанія – Волнушкін, Абдулла й Васильківський [Гримич 2021, с. 266]; пояснення повідомлюваного: *Схил виявився дуже стрімкий, порослий деревами, – Васильківський хався за них, підтягуючись угору, або ж лягав на стовбури спиною для перепочинку (через крутизну гори дерева росли не перпендикулярно, а нахильцем) [Гримич 2021, с. 97]; побіжне зауваження з експресивною характеристикою персонажа: *А ось тепер вона це зробить! Раз Жоржик казав (а він був іще той провидець!), значить, прийшла година [Гримич 2021, с. 88]. Граматичними маркерами у вставлених реченнях цієї групи виступають вказівні займенники *це, цей, ця, такий*, прислівники *так, тоді*, що з їх допомогою вставлення передають додаткові відомості чи побіжні зауваження: *Вірили в усякі там дурниці: в конспіративні змови (й слово таке було для цього – «козні») світового імперіалізму, вірили в комунізм, у Леніна, в партію, у світле майбутнє [Гримич 2021, с. 199]; За президентства Оліяни комсомольці – так називалася ця секта старовірів – попереселялися в такі зони, утворивши свої колонії [Гримич 2021, с. 119]. В окремий тип відносимо вставлені двоскладні речення із назвою особи в позиції підмета і дієсловами мовлення, сприймання в позиції присудка: *Монотонна робота, але – казала Леоніда Львівна – корисна для майбутнього топменеджера [Гримич 2021, с. 182]; Бо насправді – зізналася вона собі чесно – її задовбав Вугледар і його ідеальна нудьга [Гримич 2021, с. 201]; Васильківський подивився на жовті зуби діда Пихта, і – Абдулла це зрозумів по рухові борлака – його мало не змудило [Гримич 2021, с. 146]. Вгорі – Васильківський помітив це у спалаху блискавки – був скляний дах, а кожен поверх позначали бетонні поруччя [Гримич 2021, с. 99]. У наведених висловлюваннях вставлені речення виконують функцію авторизації думки, вказівки на спосіб і характер мислення.*****

Пояснювальні функції властиві вставленим двоскладним реченням, якими є підрядні частини, приєднані до основного висловлювання сполучними словами: *Після винайдення Волнушкіним матеріалів невидимості та заміни звичайної цегли вежі на гібридну це було технологічно неважко: ВОВА-5 майстерно налаштував прожектори, щоб світло заломлювалося під відповідним кутом (який забезпечував невидимість цегли), вежа зникла і залишився лише Артем [Гримич 2021, с. 88]; Волнушкін подумав, що зараз би не завадило знайти Клариссу, але от біда: інтернет-окуляри (які ідеально виконали б пошук) вдягати не можна, бо вони видимі [Гримич 2021, с. 247]; Картинки були приблизно однакові: простягнуті до дерева руки (які могли по-*

гладжувати кору дерева, а могли й прикріпляти папірчик), екзальтовані обличчя (які вдивляються чи то в дерево, чи то в записку), сміх, здивування, розчарування на мармизах студентів – нічого особливого [Гримич 2021, с. 34]; Після двогодинного очікування Малою університетською радою на допомогу (яка так і не надійшла) та після невдалих спроб зв'язатися із зовнішнім світом на оперативній нараді було вирішено провести розвідку [Гримич 2021, с. 96]; Леоніда Львівна засікла час. У ній розгорівся дослідницький інтерес: цікаво: скільки потрібно часу, щоб покоління середини ХХІ століття (серед яких, до речі, були люди з вищою освітою) змирилися з законами фізики? [Гримич 2021, с. 83]. Крім більшості підрядних означальних частин, у позиції вставлених зрідка виступають й інші типи підрядних речень (умови, допустові): Волнушкін уже був піднявся з місця, щоб перехопити Кларису (якщо він справді десь поряд), як у себе над вухом почув голос Леоніди Львівни: – Волнушкін, я знаю, що ти тут [Гримич 2021, с. 243]; І під впливом цієї суспільної тенденції навіть носії романських і германських мов, наслідуючи українців (хоча почуття власної гідності заважало їм визнати це публічно), стали вишукувати в історичних ресурсах своєї мови архаїчні форми середнього роду та вводити їх в обіг [Гримич 2021, с. 5].

Двоскладні неповні речення у позиції вставлених компонентів із погляду семантико-функціональних ознак диференціюються за такими функціями – суб'єктивно-емоційного порівняння: Бо зараз би в їхніх душах бродило сум'яття, немов у ямі з компостом (як оце в ній тепер), і панував би хаос у їхніх головах замість відчуття спокою, затишку, впевненості й комфорту [Гримич 2021, с. 31], уточнення слова або дефініції, добору автором найбільш точного вислову: І справді, людина, яка годує (а точніше, за обсягами очолюваного ним виробництва, може прогнати Європу, Африку й Австралію), має запам'ятатися людству не лише своїм внеском у цивілізацію, а й своїм іменем [Гримич 2021, с. 144]; емоційно-оцінного побіжного зауваження: Леоніда – зі знанням справи, неначе все життя цим займалася, – глибоко затяглася, заплющивши від насолоди очі [Гримич 2021, с. 147]. Неповне двоскладне речення може займати позицію вставленого компонента із значенням додаткового пояснення чи уточнення значення слова: Потім Льонька стала оператором біля чергової, на тодішньому сленгу – діжурної. Сиділа, відповідала на дзвінки, замовляла («запрашувала») поїзди [Гримич 2021, с. 182]; Хороші хлопці. Розмовляли про дружин (дехто навіть про дітей), про котиків, песиків, про природу [Гримич 2021, с. 198]. За структурними ознаками переважають вставлені двоскладні речення з неназваним (пропущеним) підметом. У деяких із них спостерігаються нагромадження експресивних засобів (повтор, заперечення, гіпербола), а вставлений компонент вносить у текст елементи живорозмовності: Ці ритуальні перебирання вручну заатару, ця спільнота вугледарських хіпі, що працює в нього на чебрецевих

полях, цей останній – ні, не останній, останній уже був сто років тому – най-най-найостанніший романтик Васильківський, що закохано поглядає на Ф'ю, а та у відповідь безперервно кліпає своїми рожевими пухнастими віями!.. [Гримич 2021, с. 69].

Вставлені структури, репрезентовані односкладними неозначено-особовими, узагальнено-особовими, безособовими, інфінітивними, номінативними реченнями, мають різні функційні вияви. Функцію соціокультурного та хронікального коментаря виконують вставлені компоненти із структурою неозначено-особового речення: Адже писати він учився не в школі (у закладах початкової освіти письмо як шкільний предмет відмінили ще до його народження), а на курсах каліграфії арабської мови, які нав'язала всім членам Малої університетської ради Леоніда Львівна для профілактики Альцгеймера [Гримич 2021, с. 18]; Передбачалося, що коли міксгендери виростуть, то стануть в авангарді прогресу (власне, для цього їх і робили) – ініціативні, креативні, активні [Гримич 2021, с. 37]; Гайніні роздуми перервала Леоніда Львівна, ввійшовши до кабінету й гупнувшись усією вагою у своє крісло. (Через цю звичку крісло президентки Університету «Вугледар» міняли щопівроку) [Гримич 2021, с. 33]; Тим часом Кларисса доповідав, що папір виявився стандартним – такий використовують в університетських офісах, а от авторучка була наповнена старим загуслим чорнилом [Гримич 2021, с. 35]. Функцію авторизації мовлення та передавання психологічного стану персонажів виконують вставлені безособові речення: Леоніда Львівна не любила відеозв'язку, тому що на екрані – так їй здавалося – вона видавалася товстою [Гримич 2021, с. 20]; Я пожартувала! – миролюбно сказала вона й розсміялася безтурботним сміхом (що далося їй ой як непросто) [Гримич 2021, с. 193]; Гайна розмірковувала: якщо їхня маршрутка розбилася в Пісках Удайських (а не вірити цьому підстав не було), то вони перебувають саме в зоні, що вигнутим хробачком тягнеться від Малої Ведмедиці – «чорнодірної» столиці, через Піски Удайські й аж до Великої Ведмедиці на східному кордоні [Гримич 2021, с. 119]. Безособове речення у позиції вставленого компонента може передавати принагідне зауваження, підсилене вставним виразом: Хоч Абдулла поклав своє життя на вдосконалення смакових якостей продуктів (до речі, його було визнано одним із творців найсмачніших речей у світі за рейтингом 2089 року), але те, що він з'їв уранці, не йшло в жодне порівняння з його винаходами [Гримич 2021, с. 153]. Вставлене інфінітивне речення у формі риторичного питання маркує процес внутрішнього мовлення персонажа, який намагається підібрати точне слово або зважає правдивість інформації: Васильківський змиряв оком її поставу й відзначив, наскільки потужним може бути оптичний обман: за стійкою жінкою здавалася опасистою, а зараз перед ним постала – як би це сказати? – «колхозніца» з пам'ятника Мухіної, зображення якого висить у Леоніди Львівни вдома в кабінеті [Гримич 2021, с. 107]. Додаткове повідомлення з вираженою емоційно-експресивною семан-

тикою репрезентує вставлене речення номінативно-го типу: *Ще місяць тому він умер би зо сміху: послання, написане вручну (хендмейд!), та ще й таким незграбним почерком, та ще й на папері (нечувана марнотратність!)* [Гримич 2021, с. 17].

Вставлені компоненти із структурою складно-сурядного речення представлені в романі незначною кількістю. Це речення із єднальним сполучником *і*, а також розділовими сполучниками *чи*, *чи то* між частинами: *Звичайно, він був неприємно вражений тим, що в ній так добре прописані больові відчуття (при падінні маршрутки він дуже сильно вдарився головою, і його ніс досі добряче поболовав), але все інше його захоплювало [...]* [Гримич 2021, с. 144]. Сурядні структури з розділовими сполучниками передають стан невизначеності між альтернативними чинниками чи мотивами дій, виражають припущення автора щодо причини емоційного стану персонажа: *– Оскільки ми досі не з'ясували, як передається інфекція, завезена з Фьодор-Кузьмічеська, – чи повітряно-крапельним шляхом, чи через їжу, – оголошується карантин!* [Гримич 2021, с. 57]; *Здається, вже й не було особливих причин збиратися, проте – чи то бажання було величезне, чи то за інерцією – традиція підтримувалася* [Гримич 2021, с. 76]; *Абдулла Абу Касим Ібн Смарагд з повним ротом насупився – чи то через замах на зайняте ним місце, чи через нетолерантне «чурка», – проте Анжеліка дала йому в руки ще один мегабутерброд, і він слухняно покуснувся* [Гримич 2021, с. 123].

Вставлені компоненти із структурою складно-підрядного речення представлені різними структурними варіантами: із прислівним і детермінантним зв'язком предикативних частин. Обстежений матеріал засвідчує в позиції вставлених компонентів складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною частиною: *Я ж їх усіх з отакісінького (Леоніда Львівна зобразила лівою рукою, як гладить по голові трирічну дитину) відстежувала: відбирала, леліяла, виховувала, викохувала, вчила, перевчала!* [Гримич 2021, с. 68], підрядною означальною частиною: *Потребу в фізичній присутності членів Малої університетської ради було викликано необхідністю порадитися щодо тієї горезвісної записки (де йшлося про машиніста, який колісає на руках щойно народженого хлопчика), прикріпленої іржавою канцелярською кнопкою до вузлуватого стовбура старої оливи* [Гримич 2021, с. 33]; *Хтось підійшов до вікна – того, що з боку колії, з балкончиком, – і став заглядати досередини* [Гримич 2021, с. 210]; *Вся гуманітарна думка – те, що колись називали антропологією, лінгвістикою, соціологією, літературознавством, філософією, – у неї під крилом!* [Гримич 2021, с. 32]; *Його завдання – пильнувати, щоб кожен з культів – чи то традиційних (на кшталт гарріпоттерства), чи новітніх (як-от «Біла королева», що нині епідемією охопила Київ) – не переростав у релігію...* [Гримич 2021, с. 14]; *Клариссі спершу довелося пояснювати членам Малої університетської ради, що таке порнографія (мовляв, це візуальна культура ми-*

нулих століть, коли людство ще було зациклене на брудних тваринних інстинктах), і лише тоді дати відповідь начальниці: – Поки що ні [Гримич 2021, с. 47]; *А депутатам поза представницькою функцією (наприклад, візити до інших парламентів світу, які досі працювали за традиційною схемою) доводилося розрулювати ситуації, які виникали в Українських Об'єднаних Лібертатах у зв'язку з непередбачуваним людським чинником* [Гримич 2021, с. 74]; *Однак цього жарту ніхто не зрозумів, окрім спеціалістки з лінгвістики та історії мови Гаїни Шевченко: Леоніда Львівна ціле життя поклала на те, щоб увесь Вугледар – не лише Університет, а й найбагатший і найуспішніший з Українських Лібертатів, включно з іммігрантами, що його населили й перенаселили, – не сумнівався, що споконвічна мова вугледарських земель – українська* [Гримич 2021, с. 9]; *– Отже, в цьому році свято паплюження ревізійніток, опортуністок, сатаністок і меншовицьких відьом – словом, тих, чий імена вголос не називаються, – ми, як завжди, проведемо у вигляді спалення на вогні їхніх опудал* [Гримич 2021, с. 202]; *Кларисса – єдиний, хто зберігав холодний спокій за будь-яких обставин, – відповів оксамитовим басом, клацаючи пальцями по клавіатурі свого кишенькового аналізатора безпекового середовища...* [Гримич 2021, с. 46]; з підрядною порівняльною частиною: *І тут у гру вступив Кларисса. Він повернув руку до нападників і спрямував промінь захисного персня (такого самого, як у Волнушкіна в маленькій синій оксамитовій коробочці) на охоронців, миттєво «знеструмивши» їх* [Гримич 2021, с. 251]; *Шлюб – такий, як в Абдулли Абу Касима Ібн Смарагда, – стає винятком* [Гримич 2021, с. 23]; *Кожному з них по 150–170 років, і що характерно: здоров'я в них – як у тих голих землекопів, за чистою генетичною схемою було відредатовано їхні гени, – стабільно незмінне* [Гримич 2021, с. 89–90]; з підрядною допустовою частиною: *Гаїна – дарма що користується правом займатися питанням історії мови та працює з базами даних історичної граматики, етимології й історичної лексикографії – не має доступу до архівних матеріалів Великої української Історії* [Гримич 2021, с. 29].

Одна з найприкметніших рис індивідуального стилю роману «Вугледар – 2099» – це присутність автора-філолога, добре обізнаного з питаннями мовної комунікації представників різних соціальних груп у різних часових вимірах. У Вугледарському Лібертаті мовлення мало бути зрозуміле, спрощене, «всі асонанси, дисонанси, синонімічні ряди, інвективи, інверсійний синтаксис, порівняння, натяки, езопівська мова тощо заборонялися», «метафори, як виняток, вживалися освіченими верствами суспільства» [Гримич 2021, с. 52]. Показово, що аспект культури мовної поведінки функційно реалізований й у вставленому компоненті (із структурою складного безсполучникового речення): *Гаїна здригнулася: не від суржика, що мав би покорчити лінгвістку (Леоніда Львівна навмисне запрограмувала мову ВОВИ-5 на суржик – бачте, з правильною мовним*

їй було нудно!), а від того, як їй поклав руку на плече ВОВА-5 [Гримич 2021, с. 59].

Вставлені компоненти із структурою багатокомпонентного складного речення в інтерпозиції висловлювання створюють ефект «тексту в тексті», коли лінійне розгортання сюжету призупиняється задля деталізації викладу, історичної довідки чи ретроспективного зауваження: *Поза тим перспектива відвідати Київ, де починався новий Майдан і де можна було легально спробувати «білу королеву», неабияк усіх приваблювала, навіть з урахуванням проходження курсу лікування в інфекційній лікарні (в просунутому Вугледарі інфекційних хвороб давно не виникало, а отже, й такого відділення не було, тому доводилося летіти до Києва)* [Гримич 2021, с. 57]; *Леоніда Львівна ще встигла забігти на кухню – кинути Гайні, яка тренувалася мити посуд, білий халат технічки та врятувати Анжельчині голуці й борщ від пригорання, виключивши плиту, – аж тут червоний двоповерховий автобус в'їхав на подвір'я санаторію під несамовите ревіння трактора, що тягнув його по бетонних плитах* [Гримич 2021, с. 191].

У вставлених компонентах, що становлять фрагменти внутрішнього монологу, передано раптові моменти спогадів, у яких герої рефлексують над своїм минулим або аналізують ставлення до оточення: *В голові промайнув блискавкою уривок спогадів про дитячі роки, коли Леоніда Львівна вперше збирала їх докупи: худого, аж синього, асоціального Волнушкіна, сором'язливого смаглявого Абдуллу, холодного Васильківського (а ні, його ще з ними тоді не було – так само, як і Кларисси з Максвеллом) і її, відмінницю в усіх сенсах цього слова, Гайну* [Гримич 2021, с. 286]; внутрішнє коментування психологічного стану героя: *І тієї ж миті, коли йому це спало на думку, почувся огидний, немов скреготіння стародавньої болгарки, голос: то робот-секретар СОСО (от до нього Васильківський не виявляв такої ніжності, як до МОМО, – й усе через його здатність перервати стан блаженства в недоречний момент) повідомив: – Шефе, до вас добирається Леоніда Львівна* [Гримич 2021, с. 19–20]; *Попереду йшов Васильківський у спортивному костюмі та кросівках, за ним Кларисса – також у кросівках, ділі – Абдулла (ну, Абдулла взагалі ніколи не знімав їх, а ті, що на ньому, очевидно, були запасні, бо чистенькі)* [Гримич 2021, с. 129].

М. Гримич використовує синтаксичний прийом композиційного нагромадження та дистантного паралелізму, за якого вставлені компоненти концентруються в межах одного висловлювання. Граматично такі структури виявляють однотипне або різнотипне структурно-синтаксичним оформлення, а їх нагромадження в межах мікротекстів експресивізує авторське мовлення і мовлення героїв: *Максвелла звільнила (щоб не пхав своєю довгого носа в чуже просо!), Волнушкіна затюкала (щоб не розслаблявся!), в Гайні ініціювала фобії (щоб хоч хтось у моїй команді контролював ситуацію, яка завжди коливається на межі абсурду), Клариссу геть заплутала (ну, це старе правило підпільни-*

ка: охранку–ЧК–ГБ–КГБ–ФСБ–СБУ–БУ завжди треба дурити, інакше вона наступає тобі на горло), Ібн Смарагда озадачила (давно він мозок свій не тренував) [Гримич 2021, с. 67]; передає детально віхи минулого персонажа: *Леоніда Львівна – тоді ще Льонька – була в курсі всіх новин в усіх цехах: хто чого потребує (тобто кому що треба відвантажити) і хто завершив своє виробництво (тобто що буде навантажувати): концентрат, агломерат, чавун, шлак, кокс, добавки, лом, сталь, МНЗЛ, – плюс стежила за технічним станом вагонів* [Гримич 2021, с. 181]; вносить додаткову інформацію: *Картинки були приблизно однакові: простягнуті до дерева руки (які могли поглажувати кору дерева, а могли й прикріпляти папірчик), екзальтовані обличчя (які вдивляються чи то в дерево, чи то в записку), сміх, здивування, розчарування на мармизах студентів – нічого особливого* [Гримич 2021, с. 34].

Яскравим зразком розміщення вставлених компонентів у суміжних реченнях є мікротекст: *Власне, всі давно чекали, коли саме вона зробить перший крок. І не тому, що вона найстарша серед них (культ старості, як і ейджізм, було успішно викорінено з їхнього суспільства ще двадцять років тому). І не тому, що вона президентка Університету Вугледар (поклоніння авторитетам також вважалося сьогодні непростимим моветоном). І поготів не тому, що вона була жінкою (гендерні привілеї та ритуали лишилися в минулому)* [Гримич 2021, с. 9].

Важливим аспектом синтаксичної організації вставлених компонентів у романі постають елементи інтертекстуальності, зокрема автоцитації, внутрішні монологи та алюзії. Як відзначає Н. Кондратенко, художні тексти тяжіють до передавання цитат у вигляді непрямої мови, що уможливило поєднання цитати з її інтерпретацією в одному висловленні [Кондратенко 2012, с. 186]. У романі М.Гримич спостерігаємо випадки трансформації вставлених компонентів у площину думок персонажів: *– Вам може здатися, що каракулі на записці – це почерк людини, яка вчиться писати чи розучилася писати («Добрячий камінчик у город Кларисси», – подумала Гайна)* [Гримич 2021, с. 40]; *Кларисса припустив, що записку писала або ж дитина («Дитина?!» – скривилася Гайна), або ж стара людина, пальці якої вже не слухаються, – про це, мовляв, свідчать карлючки, якими написано текст* [Гримич 2021, с. 36]; *Один Васильківський не піддається на хитрощі (вещь в себе, панімаєш лі!), – Леоніда Львівна саркастично кахикнула і підвела ризику: Набридли вони мені всі! Бачити їх більше не можу!* [Гримич 2021, с. 67]; *– Ти звиняй, бро, – звернувся до нього трохи ніяково дядько. («Бро? – подумав Кларисса. – Як у старих американських фільмах»), – але Анжелька мене усігда годую* [Гримич 2021, с. 212–213]. Вставленням передається роздвоєння комунікативного простору: читає одночасно бачить висловлювання героя і приховану, іронічну рефлексію мовця (слухача). Іноді у вставленому компоненті мають місце прецедентні висловлюван-

ня: *Проте народ не те щоб любив нову владу (адже Україна, як то кажуть, не Росія, тут царків ненавидять), але чомусь на Майдан не виходив* [Гримич 2021, с. 184]; *Чесно кажучи, Леоніда Львівна давно вже збиралася це зробити (постнеоязичники на радість неоязичникам зникли, як роса на сонці), та все ніяк не доходили руки* [Гримич 2021, с. 77].

Вставлені компоненти в аналізованому матеріалі займають, як правило, позицію всередині висловлювання. Однак доволі поширеними є випадки постпозитивного розміщення, що надає вставленню виразнішої змістової самостійності та ізольованості: *Він заплющив очі й уявив себе маленьким хлопчиком, якого тримає великими руками машиніст, притискаючи до себе й колисаючи, – саме так колись робили батьки зі своїми синами* [Гримич 2021, с. 22]; *Завідувач Департаменту безпеки завершив свій звіт тим, що, на жаль, найголовнішого – авторства записки – поки що не вдалося з'ясувати, бо ні з чим було звірити почерк – від руки вже давно ніхто не писав* [Гримич 2021, с. 35]; *– Клариссо, ти все сказала, що хотіла? (Кларисса любив, щоб до нього зверталися в жіночому роді)* [Гримич 2021, с. 36]; *Та покрутилася-повертілася і з'ясувала, що в мережі не існує жодної інформації про життя цього міста, тому вона взяла на озброєння роман Тат'яни Толстої ще пуйлівської епохи і по ньому проінструкувала Волнушкіна, – ясно, що з поправкою на те, що все може бути зовсім не таким, як у тому тексті* [Гримич 2021, с. 51]; *Це місце також розташовувалося в яру, але, на відміну від яру Бабгалиного, було цілком цивілізованим – звісно, за мірками піскоудайськими, які вугледарцям за час перебування в чорній дірі ставали щораз ближчими й ближчими* [Гримич 2021, с. 145]; *– Так. Ще наших двоє, – повторила Анжеліка (Гаїна відзначила, що вона не сказала «ваших»)* [Гримич 2021, с. 254]; *Кларисса посадив Гаїну на бетонну брилу («Ще міліметр – і ця брила могла бути на мені!» – затремтіла вона)* [Гримич 2021, с. 256]; *– Хто і плеймейкер, і воротар? (Вона любила себе так називати, використовуючи стару футбольну термінологію. А ще «граючим тренером»)* [Гримич 2021, с. 290].

Вставлені компоненти можуть ускладнюватися вставними словами, словосполученнями і реченнями: *І це моїм батькам (реальним, до речі, а не пробірковим) після дезинфекції моїх рідних територій від війни випала почесна місія будувати Університет «Вугледар» [...]* [Гримич 2021, с. 27]; *У ній розгорівся дослідницький інтерес: цікаво: скільки потрібно часу, щоб покоління середини ХХІ століття (серед яких, до речі, були люди з вищою освітою) змирилися з законами фізики?* [Гримич 2021, с. 83]; *– Отже, в цьому році свято паплюження ревізійності, опортуністок, сатаністок і меншовицьких відьом – словом, тих, чий імена волос не називаються [...]* [Гримич 2021, с. 202]; *А депутатам поза представницькою функцією*

(наприклад, візити до інших парламентів світу, які досі працювали за традиційною схемою) доводилося розрулювати ситуації, які виникали в Українських Об'єднаних Лібертатах у зв'язку з непередбачуваним людським чинником [Гримич 2021, с. 74]; *І справді, людина, яка годує (а точніше, за обсягами очолюваного ним виробництва, може прогнати Європу, Африку й Австралію), має запам'ятатися людству не лише своїм внеском у цивілізацію, а й своїм іменем* [Гримич 2021, с. 144]; *Вхідний хол освітлювали тьмяні бра, вириваючи з темряви ікласті голови опудал тварин, почеплені на оббитих лакованими дерев'яними дошками (або, як колись казали, вагонкою) стінах* [Гримич 2021, с. 99]; *«Товариство безсмертних» (або, як вони самі себе саркастично називали, «Братство голих землекопів»)* – це була спільнота людей, об'єднаних за принципом «хіба хочеш – мусиш» [Гримич 2021, с. 89]. Трапляються в романі вставлені компоненти, структурно ускладнені іншими вставленими одиницями: *І викликають їх на засідання лише раз на півроку – виконати свої суто декоративні функції, бо вже давно весь державний апарат – і не лише виконавчий, а й законодавчий (включно із законотворчістю) – є справою штучного інтелекту: цілої армії безвідмовних щодо тривалості праці, непідкупних робітників-держслужбовців* [Гримич 2021, с. 74]; *Коли в нього був лише один робот – мийник вікон, то йому доводилося самому виконувати всі види робіт: і набирати хоботом (або, як казала Леоніда Львівна, дулом) воду, й шурувати щіточками скло, й мити віконні рами* [Гримич 2021, с. 6]. У романі спостерігаємо також кількарівневі ряди різноструктурних вставлених компонентів у межах одного висловлювання: *Його завдання – пильнувати, щоб кожен з культів – чи то традиційних (на кшталт гарріпоттерства), чи новітніх (як-от «Біла королева»), що нині епідемією охопила Київ – не переростав у релігію...* [Гримич 2021, с. 14].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновки про структурно-синтаксичну різноманітність і поліфункційність вставлених компонентів у романі М. Гримич «Вугледар – 2099». За структурно-синтаксичними параметрами вставлені компоненти репрезентовані трирівневою системою: однослівними лексемами, неоднослівними утвореннями та структурами реченнєвого типу. Кількісний аналіз матеріалу засвідчує помітну перевагу реченнєвих конструкцій, що засвідчує прагнення авторки до максимальної деталізації художнього простору. Використовуючись із метою додаткового повідомлення, пояснення, уточнення, конкретизації, побіжних зауваг, доповнення, спричинених обставинами мовлення, вставлені компоненти виконують важливу роль у структурному, семантичному та емоційному урізноманітненні мовного простору твору, функціонують як виразні текстотвірні засоби, постають одним із ключових факторів моделювання художнього світу роману, надають текстові живорозмовного стилістичного забарвлення.

Література

1. Азарова Л. Вставні та вставлені конструкції в історичному дискурсі. *Рідний край: наук., літ.-худ. альманах / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка*. Полтава, 2018. № 1 (38). С. 139–144.
2. Галайбіда О.В. Вставлені конструкції в українському художньому тексті: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. Київ, 2009. 20 с.
3. Герасименко Н.В. Сучасна українська антиутопія: жанрові пошуки (на матеріалі романів М. Гримич «Вугледар – 2099» та В. Рафаєнка «Довгі часи»). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. Видавничий дім «Гельветика», 2022. Том 33 (72). № 3. С. 207–212.
4. Голуб В.Ю. Вставлені компоненти як синтаксичний засіб маркування кута зору оповідача в пригодницьких творах О. Гавроша для дітей і юнацтва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. Видавничий дім «Гельветика», 2023. № 61. С. 49–52.
5. Гримашевич Г.І. Вставлені конструкції як складник синтаксичного простору роману Вікторії Амеліної «Дім для Дома». *Modern Philology*. 2025. № 4. С. 31–37.
6. Гримич М. Вугледар – 2099. Роман. Київ: Нора-Друк, 2021. 296 с.
7. Дудик П.С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови: Підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
8. Кіщенко А.М. Вставлені синтаксичні конструкції як репрезентанти категорії адресантності в художньому дискурсі. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Філологія. Одеса, 2021. Т. 26. Вип. 2 (24). С. 40–45.
9. Козак Р.В. Текст і дискурс як джерела спричинення експресивного синтаксису вставлених конструкцій. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. Випуск. 46. С. 119–123.
10. Колоїз Ж. Дискусійні моменти теорії вставлень. *Філологічний часопис: науковий журнал*. Умань: ВПЦ «Візаві», 2019. Вип. 2 (14). С. 46–53.
11. Кондратенко Н.В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу: Монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 320 с.
12. Кононенко В.І. Вставлені слова, словосполучення і речення. *Українська мова: Енциклопедія*. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 89.
13. Мойсієнко А.К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. Київ: ПП Я.Січовик, 2006. 240 с.
14. Новікова О.О. Вставні та вставлені конструкції у сучасній українській мові: статус, функції. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія: Філологічні науки: зб. наук. пр. Бердянськ: БДПУ, 2019. Вип. 18. С. 162–176.
15. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
16. Турчак О.М. З історії вивчення вставлених конструкцій як синтаксичної категорії структурно-семантичного рівня. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: Мовознавство. 2011. Т. 19. Вип. 17 (3). С. 160–165.
17. Турчак О. Парентеза як засіб експресивного синтаксису в історичному романі Павла Загребельного *Диво*. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2024. vol. 12. С. 97–119.
18. Шабат-Савка С. Граматичні маркери суб'єктивно-модальних інтенцій: вставні та вставлені конструкції. *Філологічний дискурс*. Зб. наук. праць. Хмельницький, 2016. Вип. 3. С. 240–250.
19. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

References

1. Azarova L. (2018) Vstavni ta vstavleni konstruktsii v istorychnomu dyskursi [Insertive and embedded constructions in historical discourse]. *Ridnyi kraj: nauk., lit.-khud. almanakh / Poltav. nats. ped. un-t im. V.H. Korolenka*. Poltava. № 1 (38). S. 139–144 [in Ukrainian].
2. Halaibida O.V. (2009) Vstavleni konstruktsii v ukrainskomu khudozhnomu teksti [Inserted constructions in Ukrainian literary text]: avtoref. dys. ...kand. filol. nauk: 10.02.01 / NAN Ukrainy; Instytut ukrainskoi movy. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
3. Herasymenko N.V. (2022) Suchasna ukrainska antyutopiia: zhanrovi poshuky (na materiali romaniv M.Hrymych «Vuhledar – 2099» ta V. Rafaienka «Dovhi chasy» [Modern Ukrainian dystopia: genre searches (based on the novels of M. Hrymych «Vuhledar – 2099» and V. Rafaenko «Long Times»)]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni V.I. Vernadskoho*. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka. Vydavnychiy dim «Helvetyka». Tom 33 (72). № 3. S. 207–212 [in Ukrainian].
4. Holub V.Yu. (2023) Vstavleni komponenty yak syntaktychnyi zasib markuvannia kuta zoru opovidacha v pryhodnytskykh tvorakh O. Havrosha dlia ditei i yunatstva [Inserted components as a syntactic means of marking the narrator's point of view in O. Havrosh's adventure works for children and youth]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Serii: Filolohiia. Vydavnychiy dim «Helvetyka». № 61. S. 49–52 [in Ukrainian].

5. Hrymashevych H.I. (2025) Vstavleni konstruktsii yak skladnyk syntaksychnoho prostoru romanu Viktorii Amelinoi «Dim dlia Doma» [Insertion of constructions as a component of syntactic space in Viktoria Amelina's novel «House for Dom»]. *Modern Philology*. № 4. S. 31–37 [in Ukrainian].
6. Hrymych M. (2021) Vuhledar – 2099 [Vuhledar – 2099]. Roman. Kyiv: Nora-Druk. 296 s. [in Ukrainian].
7. Dudyk P.S., Prokopchuk L.V. (2010) Syntaksys ukrainskoi movy [Syntax of the Ukrainian language]: Pidruchnyk. Kyiv: VTs «Akademiia». 384 s. [in Ukrainian].
8. Kishchenko A.M. (2021) Vstavleni syntaksychni konstruktsii yak reprezentanty katehorii adresantnosti v khudozhnomu dyskursi [Inserted syntactic constructions as representatives of the category of addressance in artistic discourse]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Odesa. T. 26. Vyp. 2 (24). S. 40–45 [in Ukrainian].
9. Kozak R.V. (2018) Tekst i dyskurs yak dzherela sprychynennia ekspresyvnoho syntaksysu vstavlenykh konstruktsii [Text and discourse as sources of causing expressive syntax of embedded constructions]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka: Filolohichni nauky*. Kamianets-Podilskiy: Aksioma. Vypusk. 46. S. 119–123 [in Ukrainian].
10. Koloiz Zh. (2019) Dyskusiini momenty teorii vstavlen Discussion points of insertion theory. *Filolohichni chasopys: naukovyi zhurnal*. Uman: VPTs «Vizavi». S. 46–53 [in Ukrainian].
11. Kondratenko N.V. (2012) Syntaksys ukrainskoho modernistskoho i postmodernistskoho khudozhnoho dyskursu [Syntax of Ukrainian modernist and postmodernist artistic discourse]: Monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. 320 s. [in Ukrainian].
12. Kononenko V.I. (2004) Vstavleni slova, slovospoluchennia i rechennia. [Inserted words, phrases, and sentences]. *Ukrainska mova: Entsyklopediia*. 2-he vyd., vypr. i dop. Kyiv: Vyd-vo «Ukr. entsykl.» im. M.P. Bazhana. S. 89 [in Ukrainian].
13. Moisiienko A.K. (2006) Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys prostoho uskladnenoho rechennia [Modern Ukrainian literary language. Syntax of a simple complex sentence]. Kyiv: PP Ya. Sichovyk. 240 s. [in Ukrainian].
14. Novikova O.O. (2019) Vstavni ta vstavleni konstruktsii u suchasni ukrainskii movi: status, funktsii [Insertive and inserted constructions in modern Ukrainian: status, functions]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Filolohichni nauky: zb. nauk. pr. Berdiansk: BDPU*. Vyp. 18. S. 162–176 [in Ukrainian].
15. Slynko I.I., Huivaniuk N.V., Kobylanska M.F. (1994) Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy [Problemni pytannia: Syntax of the modern Ukrainian language: Problematic issues]: Navch. posibnyk. Kyiv: Vyshcha shkola, 670 s. [in Ukrainian].
16. Turchak O.M. (2011) Z istorii vyvchennia vstavlenykh konstruktsii yak syntaksychnoi katehorii strukturno-semantychnoho rivnia [From the history of the study of embedded constructions as a syntactic category of the structural-semantic level]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Movoznavstvo*. T. 19. Vyp. 17 (3). S. 160–165. [in Ukrainian].
17. Turchak O. (2024) Parenteza yak zasib ekspresyvnoho syntaksysu v istorychnomu romani Pavla Zahrebelnoho Dyvo [Parenthesis as a means of expressive syntax in Pavlo Zahrebelny's historical novel *Miracle*]. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Vol. 12. S. 97–119 [in Ukrainian].
18. Shabat-Savka S. (2016) Hramatychni markery subiektyvno-modalnykh intentsii: vstavni ta vstavleni konstruktsii [Grammatical markers of subjective-modal intentions: interstitial and inserted constructions]. *Filolohichni dyskurs*. Zb. nauk. prats. Khmelnytskyi. Vyp. 3. S. 240–250 [in Ukrainian].
19. Shulzhuk K.F. (2004) Syntaksys ukrainskoi movy [Syntax of the Ukrainian language]: Pidruchnyk. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia». 408 s. [in Ukrainian].

INSERTED COMPONENTS AS A MEANS OF TEXT GENERATION AND STYLISTIC MARKING IN MARYNA HRYMYCH'S NOVEL "VUHLEDAR – 2099"

Abstract. The article explores the structural and syntactic organization, as well as the functional and aesthetic role, of parenthetical components in Maryna Hrymych's novel "Vuhledar – 2099". Based on a continuous sampling method from the novel, 150 sentence structures containing parenthetical components were selected and analyzed. Particular attention is focused on the functions of parenthetical components as means of complicating sentence structure and enhancing the expressiveness of the syntactic framework within a literary text. By their structural and syntactic parameters, the parenthetical components in the novel's text are classified into single-word, multi-word (with the structure of a simple phrase), and clausal units. All structural and semantic representations of parenthetical components are analyzed, and the frequency of their usage within the syntactic space of the novel is determined. The primary purposes of single-word and multi-word parenthetical units are identified as clarification, explanation, ironic evaluation, and expressive marking. A high frequency of parenthetical phrases signifying detailing, clarification of chronological and locative dimensions of the utterance, as well as specification and supplementation of the overall sentence meaning, is observed. The highest level of syntactic expansion in the novel "Vuhledar – 2099" is demonstrated by parenthetical components with a clausal structure. These are simple clauses with various types of grammatical bases that represent a wide array of meanings. Two-member (two-constituent) clauses were found to be the most prevalent in the parenthetical position; while exhibiting structural isolation and relative autonomy, they convey additional information or passing remarks regarding the main utterance. The structural, semantic, and functional characteristics of parenthetical components with the structure of incomplete two-member clauses and various types of one-member (single-constituent) clauses

are described. Among parenthetical components with a complex sentence structure, complex sentences with subordinate clauses (hypotaxis) occur most frequently. Finally, the study highlights a specific feature of the structural-grammatical representation of parenthetical components in the novel's language space: the use of multiple parenthetical clausal structures within a single utterance, featuring both uniform and diverse structural-syntactic designs.

Keywords: inserted components, literary text, expressive syntax, Maryna Hrymych, novel "Vuhledar – 2099".

© Галас А., 2026 р.

Алла Галас – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; alla.halas@uzhnu.edu.ua ; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

Alla Halas – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; alla.halas@uzhnu.edu.ua ; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>